

НАДЗВИЧАЙНО НЕВИГІДНЕ МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ЯК ПІДСТАВА ВИЗНАННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ

Соболев В.П.,

*Магістр права Інституту права
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Соболев В.П. Надзвичайно невігідне матеріальне становище як підстава визнання шлюбного договору недійсним

Стаття присвячена питанню оціночної категорії українського законодавства – «надзвичайно невігідне матеріальне становище», закріпленої у частині четвертій статті 93 Сімейного кодексу України, як підстави для визнання шлюбного договору недійсним у судовому порядку. Розглянуто позиції вітчизняних та зарубіжних науковців з приводу критеріїв віднесення становища однієї із сторін за шлюбним договором до надзвичайно невігідного матеріального становища. Згадано спроби законодавців закріпити у Сімейному кодексі України конкретні ознаки надзвичайно невігідного матеріального становища за шлюбним договором та надано ним правову оцінку.

Досліджено практику Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справах про визнання шлюбного договору повністю чи частково недійсним у зв'язку з надзвичайно невігідним матеріальним становищем одного з подружжя, зокрема: 1) у зв'язку з переходом усього майна у власність одного з подружжя (набутого до шлюбу іншим з подружжя; набутого у шлюбі; після розірвання шлюбу); 2) у зв'язку з особистими вкладками одного з подружжя у майно, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя або особистій приватній власності другого з подружжя (визнання особистим майном одного з подружжя такого, що вкладено у будівництво спільного будинку; оплата квартири одним з подружжя та його родичами, переважна частина якої належить іншому з подружжя).

На основі наукової доктрини, законодавчих ініціатив та судової практики узагальнено, що існують три основних критерії для визнання надзвичайно невігідного матеріального становища: дисбаланс у поділі майна подружжя; посягання на доходи одного з подружжя іншим з подружжя; обтяжливе утримання родичів одного з подружжя іншим з подружжя.

Зроблено висновок про недоцільність конкретизації підстав визнання надзвичайно невігідного матеріального становища однієї із сторін за шлюбним договором на рівні закону. Запропоновано натомість вдосконалювати загальні положення з приводу прав та обов'язків подружжя, наведені в Сімейному кодексі України, як такі, що є визначальними для оцінки судом становища сторін за шлюбним договором.

Ключові слова: шлюбний договір, надзвичайно невігідне матеріальне становище, визнання договору недійсним, майнові відносини подружжя, спільна сумісна власність подружжя, особиста приватна власність одного з подружжя.

Sobolev V.P. Extremely unfavorable material situation as a ground for recognition of a marriage agreement invalid

The article is devoted to the issue of the evaluation category of Ukrainian legislation - "extremely unfavorable financial situation", enshrined in the fourth part of Article 93 of the Family Code of Ukraine, as a basis for declaring a marriage contract invalid in court. The positions of domestic and foreign scholars on the criteria for classifying the position of one of the parties to a marriage contract to an extremely unfavorable financial position are considered. The attempts of legislators to enshrine in the Family Code of Ukraine specific features of extremely unfavorable financial situation under the marriage contract and provided a legal assessment.

The practice of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court in cases of recognizing a marriage contract as fully or partially invalid due to the extremely unfavorable financial situation of one of the spouses, in particular: 1) in connection with the transfer of all property to one of the spouses (acquired before marriage to another spouse, acquired in marriage, after divorce); 2) in connection with the personal contributions of one of the spouses to the

property jointly owned by the spouses or the personal private property of the other spouse (recognition of the personal property of one of the spouses as invested in the construction of a joint house; payment for an apartment by one of the spouses and his relatives, most of which belongs to the other spouse).

Based on scientific doctrine, legislative initiatives and case law, it is generalized that there are three main criteria for recognizing an extremely disadvantageous financial situation: an imbalance in the division of marital property; encroachment on the income of one of the spouses to the other spouse; burdensome maintenance of relatives of one of the spouses to the other spouse.

It is concluded that it is inexpedient to specify the grounds for recognizing the extraordinary disadvantage of one of the parties to the marriage contract at the level of law. Instead, it is proposed to improve the general provisions on the rights and obligations of spouses, listed in the Family Code of Ukraine, as those that are decisive for the court's assessment of the position of the parties to the marriage contract.

Key words: marriage contract, extremely unfavorable financial situation, invalidation of the contract, property relations of the spouses, joint property of the spouses, personal private property of one of the spouses.

Вступ. Законодавство не завжди однозначно надає відповіді на усі питання, що виникають на практиці. Відтак, застосування оціночних категорій, що наведені у законі, належить суду. Однією з таких категорій є «надзвичайно невігідне матеріальне становище», наведене у частині четвертій статті 93 Сімейного кодексу України (далі – СК України). Таке становище за умовами шлюбного договору вочевидь є індивідуальним та потребує аналізу в кожному випадку окремо. Неоднакова оцінка надзвичайно невігідного матеріального становища породжує як дискусії серед науковців, так і різноманітну судову практику, а відтак потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Так як шлюбний договір за своєю правовою природою та виходячи з назви є договором, статтю 103 Сімейного кодексу України недарма встановлено, що підстави визнання шлюбного договору за рішенням суду містяться також у Цивільному Кодексі України [1].

Погодимось з І.В. Жилінковою, яка стверджує, що варто керуватись також підставами недійсності шлюбного договору, наведеними у СК України, адже шлюбний договір регулює питання відносин подружжя, що є предметом регулювання СК України [2, с. 121].

У цій статті буде досліджено одну з таких підстав, яка є найбільш оціночною та неоднозначною – надзвичайно невігідне матеріальне становище, згадане у частині четвертій статті 93 СК України [1].

В науці вже напрацьовано ряд випадків, коли застосування такої підстави визнання шлюбного договору недійсним є правомірним. Хоч життєві ситуації є невичерпними, такі орієнтири не можна не брати до уваги.

О. О. Ульяненко відносить до таких наступні: позбавлення одного з подружжя прав на усе майно, яке буде набуто у шлюбі; одностороння відмова від усіх доходів на користь другого з подружжя [3, с. 6]. Відмітимо, що у цьому випадку будуть обмежуватися також і конституційні права на власність та заробітну плату, передбачені статтями 41 та 43 Конституції України відповідно [4].

Додаткові підстави застосування згаданої статті СК України наводить І.В. Жилінкова – перехід усього або переважної частини майна одному з подружжя у разі розірвання шлюбу, нерівномірний розподіл обов'язків, наприклад, з приводу утримання родичів одного з подружжя іншим з подружжя [5, с. 315].

Л.Є. Гузь наводить інші приклади – коли наслідком шлюбного договору може стати перехід цінного та життєво необхідного майна одному з подружжя в обмін на незначне майно для іншого з подружжя [6, с. 237].

Додатково можна віднести до надзвичайного невігідних матеріальних умов такі, що позбавлятимуть одного з подружжя майна, набутого до шлюбу або у особисту приватну власність [7, с. 96].

Критерієм для оцінки становища кожного з подружжя також може стати рівень доходу та кількість майна, що перебуває в особистій приватній власності, до та після укладання шлюбного договору [8, с. 10-11]. Таким критерієм керуються і німецькі правники [9].

Продовжуючи таку думку, дослідники уточнюють, що керуватись майновим становищем кожної зі сторін до укладання шлюбного договору варто з певною обережністю, адже ці обставини не завжди впливають на подальше набуття майна після укладання шлюбного договору, так як обсяг особистої приватної власності та доходів кожного з подружжя ніяким чином не збільшує чи зменшує обсяг прав на майно, набуто вже після підписання такого договору [10, с. 161].

Цілком підтримуємо наміри згаданих дослідників і наведені ними приклади надзвичайно невігідного матеріального становища, але лише як загальних орієнтирів для прийняття рішення судом.

Спроби роз'яснити категорію надзвичайно невігідного матеріального становища мали місце і серед законодавців. У червні 20212 року зареєстровано законопроект № 10668 «Про внесення змін до Сімейного кодексу України (щодо шлюбних договорів)» [11] яким частина четверта статті 93 СК України викладається у новій редакції. На думку ініціаторів законопроекту, вказане становище розкривається такими ознаками, частково наведеними науковцями:

- очевидно нерівномірний поділ майна подружжя;
- відмова від заробітної плати на користь другого з подружжя;
- обтяжливе утримання родичів одного з подружжя іншим з подружжя;
- обмеження дієздатності та прав одного з подружжя.

Вважаємо такі нововведення до кодексу дещо ризикованими, адже:

Нерівномірний поділ майна подружжя це теж оціночна категорія, змістовного навантаження така вказівка не несе, адже суд все одно досліджує шлюбний договір на предмет наявності таких обставин у кожному конкретному випадку.

Будь-який договір не може обмежувати дієздатність особи, відтак, за логікою законодавця, можна згадати всі загальні підстави недійсності правочину.

Водночас, можемо зробити висновок про існування трьох основних критеріїв для визнання надзвичайно невідгідного матеріального становища, які зустрічаються у науковій доктрині, законодавчих ініціативах та (як ми пересвідчимося далі) судовій практиці: дисбаланс у поділі майна подружжя; посягання на доходи одного з подружжя іншим з подружжя; обтяжливе утримання родичів одного з подружжя іншим з подружжя.

Враховуючи той факт, що судовій практиці притаманна динамічність та певна змінюваність, звернімося до останніх постанов Верховного Суду, які стосуються надзвичайно невідгідного матеріального становища за шлюбним договором.

Відповідно до постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 28 квітня 2021 року у справі № 320/3970/18 [12] суд досліджував пункту шлюбного договору, яким «особистою приватною власністю кожного з подружжя встановлено нерухоме майно, автотранспортні засоби, інше майно, право власності на яке підлягає обов'язковій держаній реєстрації, що придбане в шлюбі до укладення цього договору та буде придбаватися у шлюбі на ім'я одного з подружжя будь-яким способом, відмінним від дарування чи успадкування».

Виходячи з цього пункту, одному з подружжя в особисту приватну власність передано транспортний засіб, придбаний спільними коштами подружжя до укладання шлюбного договору.

Таким чином, згадане положення шлюбного договору суперечить частині п'ятій статті 93 СК України (так як договором одному з подружжя передається майно, що підлягає державній реєстрації).

Втім, Верховний Суд зазначає, що суди попередніх інстанцій неправомірно визнали шлюбний договір недійсним повністю замість вказаного положення шлюбного договору і обмежились лише питанням реєстрації майна та оминули надзвичайно невідгідне матеріальне становище, яке склалось для одного з подружжя.

Отже, суди мають досліджувати зміст шлюбних договорів ретельніше, адже вони мають не лише відповідати положенням законодавства, але й не обмежувати права сторін договору.

Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі № 755/19197/18 [13] стосується більш однозначних обставин, а саме за умовами пунктів 4 та 5 шлюбного договору усе набуте майно належатиме лише одному з подружжя.

Вочевидь суд визнав надзвичайно невідгідне матеріальне становище позивача і залишив у силі рішення судів попередніх інстанцій щодо визнання недійсними 4 та 5 пунктів шлюбного договору.

У постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 201/4255/16-ц [14] знаходимо вже нестандартні та взаємосуперечливі положення.

Пункти 3 та 4 шлюбного договору встановлюють стандартні умови з приводу права особистої приватної власності кожного з подружжя на набуте майно (належить тому, на чие ім'я зареєстроване). Втім, вже у пункті 5 знаходимо іншу умову – «у випадку розірвання шлюбу сторін, кожному з них переходять визначені договором транспортні засоби, а також передбачено, що дружина не має права на нерухоме майно, побутові речі та побутову техніку, яку подружжя придбало за час шлюбу (без урахування особи, на чие ім'я таке майно зареєстроване)».

В цьому випадку надзвичайно невідгідне матеріальне становище полягає у неможливості розірвання шлюбного договору для одного з подружжя, адже буде набуто лише конкретно визначені транспортні засоби і водночас протиправно буде позбавлено права власності на інше майно.

Судом також звернуто увагу на той факт, що умовами шлюбного договору змінюється правовий режим майна, яке набувалось 20 років перебування у шлюбі до укладання шлюбного договору.

У постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 09 жовтня 2019 року у справі № 713/1964/16-ц [15] розглядалося питання майна, правовий статус якого визначено у шлюбному договорі, і яке вкладалося у будівництво спільного будинку. За змістом договору за одним з подружжя закріплюється особиста приватна власність на будівельні матеріали, які використані для будівництва житлового будинку. Під час укладання шлюбного договору готовність будинку складала близько 90 %.

Тобто, при завершенні будівництва такий будинок належав би одному з подружжя на праві особистої приватної власності через вклад власного майна у будівництво.

Крім того, через місяць після укладання шлюбного договору сам шлюб було розірвано. На думку суду, склалася ситуація, за якої позивачка не має у власності нерухомого майна і перебуває у надзвичайно невідповідному матеріальному становищі.

Наостанок, звернімося до постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 вересня 2020 року у справі № 355/232/19 [16] обставини справи у якій наступні.

Згідно з пунктом 3.2 шлюбного договору один з подружжя отримує у особисту приватну власність 3/4 квартири незважаючи на фактичні внески кожної із сторін у придбання такої квартири.

При цьому квартира була взята у кредит, погашення якого здійснювалось особистим коштом другого з подружжя та його батьками. Останній платіж було внесено вже після розірвання шлюбу.

Тим не менш, суд відмовив у задоволенні позовних вимог, зважаючи на те, що сторони розуміли значення положень договору і надзвичайно невідповідне матеріальне становище у цьому випадку не виникає. Крім того, за умовами шлюбного договору все інше майно є спільною сумісною власністю подружжя і має належати кожному порівну; у квартирі проживали родичі позивача та спільні діти.

Тобто, надзвичайно невідповідне матеріальне становище не виникло, адже мало місце спільне користування квартирою, частка позивача у цій квартирі є.

Висновки. Надзвичайно невідповідне матеріальне становище – оціночна категорія і створювати для неї рамки означає ігнорувати конкретні обставини. В цьому можна переконатися, проаналізувавши напрацювання судової практики, які свідчать про невичерпність та надзвичайну варіативність відносин у кожному подружжі, що регулюються шлюбним договором. На нашу думку, найзагальніші орієнтири мають бути, але закріплювати їх на рівні закону є недоречним, адже передбачити усі випадки не видається можливим. Складається враження, що положення шлюбних договорів про усвідомлення наслідків таких договорів та обізнаності з положеннями законодавства сторонами договору позбавлені сенсу, адже суд встановлює надзвичайно невідповідне матеріальне становище з фактичних обставин. Натомість залишається вдосконалювати загальні положення з приводу прав та обов'язків подружжя, наведені в СК України, як такі, що є визначальними для оцінки судом становища сторін за шлюбним договором.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст. 135; Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Сімейне право України: підручник / за заг. ред. Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер. 2011. 264 с.
3. Ульянов О. О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2003. 17 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. І. В. Жилінкової. Х. : Ксилон, 2008. 855 с.
6. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Харьков : Фактор, 2011. 575 с.
7. Муратова С. А. Семейное право : учеб. пособ. Москва : Новый Юрист, 1999. 272 с.
8. Лалетина А. С. Сравнительно-правовое исследование договорного регулирования имущественных отношений супругов в праве РФ и Франции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва. 2004. 22 с.
9. Bergschneider/Wolf: Richterliche Inhaltskontrolle von Eheverträgen NZFam 2018. S. 162.
10. Ништ Т. А. Семейно-имущественные сделки в законодательстве Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рос. гос. социал. ун-т. Москва, 2010. 196 с.
11. Про внесення змін до Сімейного кодексу України (щодо шлюбних договорів): Законопроект від 25 червня 2012 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=43848/
12. Постанова КЦС ВС від 28 квітня 2021 року у справі № 320/3970/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96706705>
13. Постанова КЦС ВС від 26 лютого 2020 року у справі № 755/19197/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016384>
14. Постанова КЦС ВС від 25 листопада 2020 року у справі № 201/4255/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93564529>
15. Постанова КЦС ВС від 09 жовтня 2019 року у справі № 713/1964/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84911491>
16. Постанова КЦС ВС від 11 вересня 2020 року у справі № 355/232/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91680454>